

ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבטאות

מאת

גרשם שלום

א

יחסו של ר' אליהו הכהן מאיזמיר, בעל ס' שבט מוסר ומדרש חלפיות, אל התנועה השבתאית, נחשב בספרות לדבר שאינו בגדר שאלה כלל. מקומו בין גדולי המטיפים לחסידות ופרישות ידוע, ובענייני תיאולוגיה שבספריו איש לא התעניין. נוסף לכך היתה כאן שאלת ספר מריבת קורש, כתב הפולמוס החריף נגד קאדרו שכתב חוקרים חשובי כאפשר שמחברו ר' אליהו הכהן אינו אלא הרב הדרשן מאיזמיר, ונס אני נתפסתי לדעה זו לפני עשרים שנה.¹ ממילא מובן שאם בעל שבט מוסר חיבר באמת את ס' מריבת קורש, אין כל צורך לבירור נוסף על עמדתו כלפי השבתאות. על כן נראה לי שכל בירור חדש של בעיה זו – ויתברר לנו שאמנם כן יש כאן בעיה מלאה תמיהות – צריך לצאת מס' מריבת קורש.

האם אפשר לענות בהן או לאו על השאלה אם ייתכן שר' אליהו הכהן מאיזמיר חיבר את ס' מריבת קורש (שנרפס בשנת תרע"ג בס' ענייני שבת צבי)? האיש היהודי שניסה לשקול מקצת הטענות בשאלה זו, הוא שמואל נקסם במאמרו על ר' אליהו הכהן מאיזמיר² – והן ולא ורפה בידו. מצד אחד הוא טוען (בצדק):³ לכאורה תמוה הרבר: הרי ר' אליהו הכהן ספוג רוח הקבלה, מתחבט בשאלות הקץ ומתבטא לפעמים בדברי הערצה בהוכידו אנשים הקרובים לתנועת השבתאות,⁴ ואף באחד מספריו... לא נזכר התיכור, מריבות קורש, אם כי הוא מרבה להביא בהקדמות את רשימת ספריו הנמצאים אצלו בכ"י. אך לעומת זה הוא מביא טענות נגדיות; מצד אחד את "ידידותו" עם דודף השבתאים ר' אברהם יצחקי מידושלים אשר בפקודתו הוכרחו פרנסי איזמיר לשרוף את כתבי קאדרו שהיו נפוצים בעיר, ומצד שני את העובדה שהוא "ורסס" קובע: "מתוך הטכסט של [ס' מריבת קורש] מתברר שמחברו הוא מתושבי איזמיר, מכיר את אנשיה ורחובותיה". טענה שניה זו חשובה מאד, ועשויה לסיים את הויכוח כי תושב איזמיר

1 בערך קאדרו באנציקלופדיה יודאיקה, כרך חמישי (1930).

2 נרפס ביבנה, מאסף שנתי, ספר שני (ת"ש), עמ' קנו-קענ.

3 שם, עמ' קסא.

4 וורסס לא פירט את דבריו, ואינו יודע אם בכונה סתם ולא פירש למי הכוונה. במסה על הדרשן הגדול היה צריך להביא גם חומר כזה ביהר דייקנות, אבל גדול כח השיגור והטשטוש. בהמשך דבריו אוכיז שמות של חכמים כאלה שהובאו בספריו.

תנא

[ב]

שלום

תנב

בשם ר' אליהו הכהן הנחשב בין תלמידי החכמים של הקהילה בשנת תס"ז ושנת חיבור הספר) – לא יוכל להיות אלא בעל שבט מוסר. אבל רא עקב: העובדה שקבע ורסם בקיצור נמרץ, אינה עובדה כלל, ואיפכא מסתברא: חושבני שאפשר להוכיח בבירור שר' אליהו הכהן מאיזמיר לא היה מחבר הספר שנחבר ע"י חכם אחר בשם זה שחי בקושטא!

דבר זה מתברר מכל הצדדים, מצד תוכנו, צורתו ופתיחתו בשער כתב היד, ואין כל מקום לבלבל את הפרשה.

אם בודקים את תוכן הספר בריוק, מתברר שאין למחבר כמעט כל ידיעה על פעולתו של קאדרו באיזמיר (בערך בשנים תל"ה עד תל"ט או ת"ס). לשנות פעולתו שם, שהיו צריכות להיות ידועות בפרטיון לבדהמקום ובדקדוק, הקדיש המחבר בקושי עשר שורות,⁶ ושאר ידיעותיו אינן אלא העתקות מתוך אנרות שתלמידי קאדרו שלחו מאיזמיר אל רבם בקושטא! תעורות אלו נכבדות מאד, אבל הן מוכיחות שהמאסף אותן לא ישב עצמו באיזמיר אלא בקושטא. והרי הוא מספר לנו כיצד הגיע לידיו חלק מן האגרות הרבות והחשובות שהובאו בספרו: בשעת שבתו של קאדרו בקושטא היתה שריפה בביתו וניירות רבים נתפזרו בחוצות, ומהם שנחפרסמו בעיר ונראה שנתלגלו לירי הכותב.⁷ הידיעות על החובות העיר איזמיר ואנשיה שורסם ביסס עליהן את מסקנתו המוטעית, כלולות כולן בתוך תעורות כאלה שהמחבר מעתיק ואין מהן כל ראייה על ידיעות המחבר עצמו! ואדרבה, ידיעות מפורטות בטופוגרפיה מקומית יש למחבר באמת – אבל רק על קושטא וסביבותיה. ידיעות אלו אינן כלולות באגרות שהעתיק בלבד, אלא הן באות בשפע גם בעצם סיפור המעשים והמאורעות.⁸ ויתר על כן: בעל מריבת קורש מגלה ידיעה מרויכת מאד בכל קורות קאדרו בשנות שבתו בקושטא וורודשטן, ותיאור השנים האלה בחיי קאדרו מהווה רוב רובו של הספר. ידיעות הכותב על כל המתרחש בשנים אלה הן אינטימיות כל כך עד שגם מצד זה אין ספק שהוא היה קרוב למקום המעשים. לעומת זה, כל מה שקדם לתקופת קושטא וורודשטן בחיי קאדרו וכל מה שבא אחריו, מתואר כאן בקיצור קב. ואין אף ידיעה אחת בספר הנוגעת לאיזמיר שאינה מתבארת מתוך תעורות המועתקות כאן בלשונן או מתוך ידיעות ששאב מתעורות כאלה או מתוך שיחת תלמידיו בקושטא שכנראה הכיר אותם מקרוב. יש אולי פה ושם בספרו בלבול וערבוביה בסדר הזמנים המדויק של המאורעות המסופרים,⁹ אבל אין להשוות כלל אידיויקים אלו

6 ענייני שבחי צבי, עמ' 10 שורה 12–22.

7 שם, עמ' 24–25.

8 שם, עמ' 10–11.

9 עיין למשל בעמ' 17, 22, 26. תיאורים מרויכים אלו נכתבו בלי ספק ע"י איש קושטא. קשה להלום את סדר הזמנים בסיפורי המאורעות בקושטא מתחלת שנות השמונים של המאה ה'ר' שבאו כאן באריכות רבה ובצירוף דוקומנטאציה עשירה למדי, אלא שלצערנו השמיט המעתיק את התאריכים. מכיון שס' מריבת קורש נחבר כעבור עשרים וחמש שנים אחרי המאורעות וכנראה גם על ידי מחבר שהיה אז ילד, אין פלא באידיויקים אלו.

[ג] ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבחאות תנן

להעדר ידיעה מפורטת בשאר פרשיות חיוו של קאדרונו. מעשרים תעודות ויותר שהועתקו בספר, רוכן המכריע הוא מחנו של קאדרונו בקושטא או אגרות שנשלחו לקושטא. אגרות שנשלחו לאיזמיר, לא הועתקו כאן ככלל, ורק במקום אחד נזכרו אגרות כאלה: כימים ההם – הכוונה לתקופה מיד אחרי ההמרה של שיץ, תכ"ז עד ת"ל – כתב גם כן אגרות פלסטר לחכמי עיר איזמיר ווי בכל אחד ואחד לחזק האמונה בשיץ... בטענות סכליות.¹⁰ אבל אגרות אלה היו ידועות בהעתיקות גם במקומות אחרים, ונראה שקאדרונו עצמו בלהט אמונתו שלח העתקות מהן לכל אחד ואחד, ובאמת נשתמרו לנו בכמה כתבייד איטלקיים מסוף המאה הי"ז, כגון כ"י האלברשטאם 40, ואין מהן הוכחה שרק תושב איזמיר יכול לדעת אותן. לעומת זה רוב האגרות המועתקות בספר אינן תעודות רשמיות כאלה אלא מכתבים אינטימיים, תפקאות ודברי חזון שלא נועדו כלל להפצה ברבים.

מסקנא זאת מתאשרת מתוך שער הספר בכ"י גינצבורג שעדותו לא הובאה כחשבונו ע"י החוקרים. שם נאמר, לפי עדות המג"ל אהרן פריימאן: ספר מריבת קורש... מעשה ידי הר"ן הכה' אליה כהן ונעוד י"ב שורות של שילוב השם בצירופים שונים פנים ואחור! בקושטא נגינה קרית מלך רב... שנת ועבר' רור' נשיא' עליהם לעולם'. מכיון ששער הספר, נראה כאלו נרפס' חשבו כנראה (ועל כל פנים אני טעיתי בשעתו להבין הדברים כך), ששם המקום היה צריך לציין את מקום הרפוס. אבל אין כל יסוד להשערה זו. שעדים שנכתבו כסידור יפה. כאילו נרפס' נמצאו ככתבי יד רבים, והעובדה שבאו כאן שורות רבות של צירופים ושילובי השם אליה כהן, מוכיחה שלא בשביל בית הרפוס נכתב השער הזה. ואם כן, נאמר כאן בפה מלא שהספר נתחבר בקושטא. והרי ר' אליהו הכהן ישב כל ימיו באיזמיר, ואין לנו כל סיבה שהיא להעתיק את מקום מושבו כשנת חס' לקושטא כרי שיחבר שם את ס' מריבת קורש. גם בעל החוספת בראש הספר,¹² יום טוב בן יצחק רומאן, ממשפחה ידועה בקושטא בא, וגם הוא מעיד שישב זמן רב בכפיפה אחת עם קאדרונו, ר"ל בקושטא, והוא קורא למחבר, ידיד נפשי, ואין בכל אלה אף רמז שיכריח אותנו לצאת ממשטם של רבנים ולחפש את המחבר לא בקושטא שהכל מורה עליה אלא באיזמיר.

נוסף לזה יש שלש טענות המוציאות את הרשן מאיזמיר בההלט מנר מחבר מריבת קורש. אכיו של ר' אליהו נפטר באיזמיר כאלול ת"ט (1659), ולפי עדותו של ורסס נמצא בס' ידו בכל לר"א הכהן לא רק נוסח המצבה אלא גם השיר שהוא חיבר בשביל המצבה. מלבד זה הוא מרבה להוכיח מנהגי אכיו ר' אברהם שלמה הכהן ורדשותיו וברור שהכיר אותו יפה. מכאן מוכח שהיה בזמן פטירתו לכל הפחות בן יד או ט"ז שנים, ויש איפוא להקדים את זמן לידתו לכל הפחות עד

¹⁰ שם. ע"ט.

¹¹ אהרן פריימאן במבוא לס' עניני שבתי צבי, עמ' א.

¹² נדריך טעה וכתב שהספר, נערך, על ידו ואין כל עדות לכך ברברים בשבט הספר שהקדים לו.

סמוך לשנת ת"ה (1645) בערך. על מצבתו בשנת תפ"ט הוא נקרא מר קשישא, ובאמת נראה שזכה להגיע לזקנה מופלגת.¹³ וכן מעידים ספריו שברקתי שנכתבו רובם ככולם לפני סוף המאה השבע עשרה. בשנות השבעים כבר היה נוהג לררוש, והספרו על רבו ר' במימין מלמד שצפטר בכסליו תל"ה נרפס בראש'ס' מררש אליהו שלו. מכאן שבשנת תס"ז היה ר' אליהו למעלה מבן ששים – ואילו בעל מריבת קורש קורא את עצמו בהקרמת ספרו "נער", ונראה שהיה תלמיד חכם צעיר שניסה כחו בפעם הראשונה. למשך שבשט סופר" וגם בעל ההקדמה יום טוב רומאן אינו קורא אותו בכנויי כבוד אחרים מלבד, האי צורבא דרבנן.

ועוד: ר' אליהו הכהן מאזמיר עשה ספרים הרבה ואין ביניהם אף ספר אחד שנכתב בסגנון ס' מריבת קורש אשר מתברר היה מבעלי המליצה המופלגים. ההבדל בין סגנוני שני אליהו אלה עצום, וגם בנסיגות ר' אליהו מאזמיר לכתוב במליצה בהקדמותיו לכמה מספריו אין בהם כלום מכחו של בעל מריבת קורש בשדה זה. וגדולה מכולם: הרי הדרשן ר' אליהו הכהן מאזמיר נזכר כפירוש בתעורות שבס' מריבת קורש, ונזכר שם כמקורב לחלמיריו של אברהם קאדרונו דווקא! אל עוברת חשובה זו, המשנה את כל הבעיה לא שמו לב כלל. בסיפורו על תלמיד קאדרונו באזמיר, ובפרט על מעשי הדין דניאל בנפוס, נביא הבעל" הוא מעתיק מלה במלה תעורה על מאורעות שקרה בחוג זה, ועשירים ושנים איש התומים עליה כערים. הרברים נכתבו בין ת"ס ותמ"ב, כאשר קאדרונו כבר היה בקושטא ונרד בין עיר זו ללודושוטו. בראש החותמים בא שמו של אליהו כהן, ומכאן שהוא החשוב שבחבורה. החותמים מכירים בפה מלא במשיחותיו של ש"ץ אמיר"ה כמשיח בן דוד ושל קאדרונו כמשיח בן אפרים.¹⁴ הם מספרים על גילוי המשיח ש"ץ. ברוחניותו שאירעו בשתי שבתות ובשאר ימים. והנה, בין יתר הרברים נאמר שם: גם ביום שבת קורש היה ה"ח"ר" אליהו כהן רורש וראה הנביא [דניאל] את אב הדרשן ור' עקיבא ושבעה מתלמידיו גלו לו [לאביו של הדרשן] את סוד האלהות, רהיני את הסוד המיוחד שקאדרונו הפיץ בתורת האלהות שלו. וכן עוד פעם שם בסיפור על שבת אחרת: בשעת דרשת ר' אליהו ראה הנביא לפני ההיכל שולחן ערוך והיו מסובים שם אדם הראשון והאבות ומשה ודוד עשר נביאים. אין כל יסוד להניח שהדרשן ר' אליהו הכהן שבתעורה זו שונה מן הדרשן והמחבר הידוע שררשות רבות משנים אלו (לפני תמ"ד) נרפסו בספריו. הוא נמצא אז בחברת הנביא השכתאי דניאל המכבר אותו, כנראה, בין המאמנים וראה את אביו שר' עקיבא ותלמידיו מזכים אותו בגלוי. סוד האלהות בעולם האמת. והרי ראינו למעלה שאביו היה תלמיד חכם מפורסם באזמיר, הידוע מהרבה רברים שבנו מביא ממנו בספריו.

אם ברור הוא, שהדרשן הידוע אינו ביחסים רעים עם קברצת קאדרונו בעיר, נשאלת השאלה אם הוא איננו בעצמו אותו אליהו כהן החתום בראש התעורה ההיא.

¹³ עיין ורסס, עמ' קנז-קנח שלא הסיק את ההסקנה מן החומר שהוא עצמו מביא על יחסיו של ר' אברהם אל אביו ומסתפק בכך לקבוע שטולד לפני ת"ט.

¹⁴ עינינו שבתו צ"ב, עמ' 11.

(ה) ר' אליהו הכהן האימרי והשבתאות תנה

הוא מעיר לא רק על גילויים שנעשו לח' רניאל אלא גם על מה שהוא וחבריו ראו בעצמם באותה שעה. בהמשך בירורנו נראה שאמנם כן יש להשערה זו על מה לסמוך בספרי ר' אליהו עצמו. והרי באמיתות התעורה המעמדה חכם בשם אליהו כהן בראש קבוצת קאדרו באימיר, אין להטיל ספק.

ב

נשאלת איפוא השאלה: האם כתביו הרבים של הרדן הגדול מאשרים או מכחישים את ההשערה שהוא הוא אותו השבתאי הנלהב? הרי נמצאו בירינו גם רונמאות אחרות שספרי רדוש של בני הרוד מכילים חומר שבתאי שאיש לא שם אליו את לבו והמעיר על ההשפעה של המחשבה השבתאית על הכותבים.¹⁵ חסידותו והתלהבותו של ר' אליהו הכהן לתורה ולמצוות אינה מונעת אותנו מלשאל שאלה זו, מכיון שבשנים אלו רובם הגדול של החכמים השבתאים שייכים לאנף זה של השבתאות החסידית, ואין כאן לא סתירה ולא צביעות כפי שכבר הארכתי בסוגיא זו במקומות אחרים.

עברתי על אחרים מספרי הרדוש של ר' אליהו הכהן ולהפתעתי מצאתי שיש בהם כמה רברים המאשרים את ההשערה, ומוכיחים מעבר לכל ספק שהרדן המפורסם מושפע כתפיסתו של ענייני המשיח השפעה עמוקה וכוללת מכתבי השבתאים ותורחם. הוא מבאר דעות שאין להן כל מקור אחר בספרותו אלא בספרי ר' נתן הנביא מעזה ובספרי קאדרו, הוא מזכיר מקורות שבתאים בפירוש או ברמז, ויש שהוא משתמש ברעיונות שבאו לו ממחנה זה, אבל משווה להם אופי בלתישבתאי ע"י מפנה דרשני המשכיח את ה"עוקץ" השבתאי! ברור זה שסערת השבתאות עור לא שככה, אי אפשר לתאר שתלמיד חכם מצויין כמו ר' אליהו הכהן לא ידע ולא יבין את טיבם של הרעיונות שהשתמש בהם ושהסכים עמם. ואם נרצה לומר שמה אותו, אליהו כהן החולם ראשונה בין תלמידי קאדרו באימיר, אינו מתכמי העיר אלא סתם בעל בית נכבד ומשתגע, הרי באה עדותו של קאדרו עצמו וטופחת על פנינו. בסיפור קאדרו על ההמרה הגדולה בשאלוניקי שפרסמתי במקום אחר¹⁶ נאמר בפירוש שהוהיר את תלמידיו (למי שכבר ידעו אלהותו של הקב"ה) על הסכנה של התגלות רוחות שקר בעולם. ואני ידעתי דבר זה ואז כתבתי אגרות לאימיר ליר תכם אליהו הכהן וחבריו וכו'. וכי לא התעורר כאן ההשערה שהרדן הנוכח בשעת הגילויים בבית הכנסת באימיר והחכם בעל אותו השם החולם ראשונה על הערות, אחר הם? ועתה נפנה לספרי ר' אליהו ונראה מה יש ללמוד מהם.

ב"מרדש תלפיות", בערך אותיות משיח, נאמר: "ובוודר בכמה מקומות משמע

15 ראה, למשל, מה שכתבתי על האופי השבתאי של ס' בני יצחק לר' יצחק חנון, אחר מחלמידי נתן העזתי בשאלוניקי, ב"ציון שנה ששית (תש"א), עמ' 201.

16 ציון שנה שביעית (תש"ב), עמ' 16.

17 אני מצטט לפי ההוצאה הראשונה (אימיר תצ"ו), דף ל"ג ע"ד.

[י]

שלוש

חנו

שעתיר המשיח לעשות רברים נראים מכוערים ילקוט ישעיה האומר הקב"ה על המשיח מעיר אני בו שהוא צדיק. והרי הרברים חמומים מאד: רק בספרות השבתאית בלבד פירשו כמה מאמרי זוהר על פי דרך זו, ואין זכר לרבר זה לא בוהר עצמו לפי פשטו ולא בספרי קבלה שנכתבו או נרפסו לפני תכ"ו. ואין מקום לטעון שתלמיד טועה הוסיף את ההערה הזוהר ההולמת את תורת המשיח של השבתאים, שכן זוהר המחבר על רעיון זה ביתר אריכות בכמה מקומות.

וכן רבנו ב, מדרש האיחמרי" שלו: 18 הקב"ה קורא למלך המשיח בשם זין שדי, לרמז שעתיר להחזיקו כזו שרי כבהמ' השדה לחרפו ולגרפו מהרברים המכוערים ומעשים הנראים לחוש הראות, ועם כל זה אומר הקב"ה שעי הוא שנאמר חזן שדי עמרי, וביתר אריכות בדרוש שלאחריו, 19 אנב ביאור הרעיון הקבלי שהמשיח הוא נלולו של ארם הראשון ודוד: וכן מלך המשיח עתירין לחרפו ולגרפו כרי לכפר עון הגניבה שזל מן העץ ואכל שכן משפט הגונב דכתיב לא יבוז לגנב כי יגנוב למלא נפשו כי ירעב, ואם אינו למלא נפשו כי ירעב, כן משפטו לבוהו, ולכן עתיר מלך המשיח להיות בזוי ושסוי בפי כולם ולהחזיקו ככלב מוסרח כראיתא בחז"ל ובוהר הקרוש, וזהו הטעם שלא יאמינו בו רוב מבני עמנו עד שעתיר הקב"ה להעמידו בג המקדש ולהעיר עליו כראיתא בילקוט ישעיה, והטעם שחרפוהו ונרפוהו מהמעשים המכוערים שעשה בחוש הראות אומרים היאמן שזה ימלוך, עד שיעיר הקב"ה עליו וכו' [כמו כילקוט].

הרי לפנינו דרשה שבתאית אופיינית, גם כי לא ידובר בה על שבת צבי אלא על המשיח העתיר לבוא, ואין הכרח זה מכריע בקביעת מהותו של הרעיון. גם דרך ההסתמכות על הילקוט ועל הזוהר משקף את הפרשנות השבתאית: המשיח לא נקרא בוהר, כלב מוסרח" אלא משה רבינו בהופעתו בסוף הנלות בין עמי הארץ העשירים (הנקדאים שם, ערב רב), ורק השבתאים פידשו מאמר זה ברעיא מהימנא (ח"ג דף קכ"ה ע"ב) על המשיח, כפי דרכם בכל הרהטות הללו של הרעיא מהימנא על משה. אבל, מקובל ארוך המתנגד בחריפות לכל שמץ של שבתאות! (כרבנו של ורסם) – איך העלה על שפתיו דרשה כזאת?! וכן הסילוף הבולט של דברי הילקוט לישיעה – הכוונה לרמז תצ"ט על פדק ס' – הולם יפה את דרשות השבתאים אבל אינו הולם לגמרי את פשטו של מאמר הילקוט המרבר על יסורי המשיח ועל שנוי תואר פניו, אבל לא על סידוב רוב ישראל להאמין בו ולא על סניגוריה של הקב"ה עליו בפני קטרוגם של המחזקים והמנהלים. וענין המעשים המכוערים" או הנראים כמכוערים, לפי חוש הראות" (ואם כן לפי משמעותם הפנימית!), הרי אין לו זכר בתורת המשיח לפני הופעה שכתבי צבי ופיתוח התורה על סוד, המעשים הזרים" שלו הידוע בכל ספרי השבתאים מכתבי נתן

18 סאלוניקי תפ"ד, דף נ"ב ע"א.

19 שם, דף נ"ב ע"ב.

[1] ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבתאות תנו

העזתי ואילך. והשאלה המתעוררת היא רק זאת: האם הוא מתכוון לשבתי צבי או האם שניה את דמותה משיח שלו בהשפעת השבתאות מבלי לחשוב על שבתי צבי דווקא? לשאלה זו יש בספריו חשובה עם פנים לכאן ולכאן. הוא אוהב לרבר על ביאת הגואל כדבר השייך לעתיד והרבה מדבריו בסוגיא זו אינם הולמים את מעשי שבתי צבי כפי שכבר עברו ונודעו. אבל קשה לחשוב זאת למעם מכריע, כי אפשר מאד שהוא מדבר על שני גילויים של המשיח, שהראשון כבר עבר אבל אינו חשבו לגילוי האמתי שיהיה רק בגילוי השני, דעה מצויה מאד. והרי גם שבתאים מובהקים כגון קארדונו עצמו או ר' בנימין הכהן כתבו ודברו בצורה זו ויכלו לדרוש על מה. שעתיד להיות בביאת הגואל מבלי שרבר זה גורע מאמונתם בשבתי צבי.

ובאמת מצויה ערות מפורשת בכיוון זה גם ב"מדרש האיתמרי", בדרוש הקודם לאלה שהבאתי. כאן הוא מביא דברים שיכול היה להביאם מן הפסיקתא, במסורה בעליפה מפי, רבו הקרוש' ונותן להם מפנה ההולם בכל את השקפת השבתאים הסבורים שאנחנו בתקופת המעבר בין הגילוי הראשון והאחרון, האמתי, של המשיח. וזה לשונו על דברי הגמרא בפסחים נ"ד ע"ב ברבר ז' דברים המכוסים מבני אדם ופי' רש"י שם: ²⁰ אמנם [ענין ג' חלוקות של הגאולה] יבא היטב עם מה שקבלתי מר' הקרוש' בסדר ביאת הגאולה שתחלה יתגלה המשיח ויסתתר ואח"כ יבואו השבטים ואחר בואם יתגלה [שנית] באיזה זמן שיהיה וילחם עם האומות ע"כ וכפי זה יום הישועה שהוא יום הנחמה ²² היא כשיתגלה משיח בעולם היינו, יום נחמה, ואחר שיתגלה ויבא אחר בואם [של] השבטים, זה הזמן נעלם מבני אדם מתי יהיה, וזהו, ומלכות בית דוד מתי תחזור למקומה' ואחר שיתגלה ויבא המשיח, ערין מכוסה מבני אדם עד איזה זמן יהיה תכלית מלכות חייבת כלומר... שיעור המשך הזמן שצריך ער כלותם ויהיה במהרה בימינו'.

אילו ידענו ש"מדרש האיתמרי" נחבר בבית אחת ואינו קובץ דרושים מומנים שונים, היינו אומרים שהדברים נכתבו לפני שנת תמ"ב שכן מביא בתחלת הספר (רף ז' ע"ד) ואחרי הדרושים הנזכרים (ברף נ"ז ע"ב) דברים ששמע, משם הרב כמה"ר אברהם הכיני נר"ו. זהו הדרשן השבתאי המובהק בקושטא שנפטר בשנת תמ"ב (1681-1682). ²³ הרב הזה היה ידוע למרחקים כמחזיק באמונתו

²⁰ שם, דף נ"א ע"א, בסוף. בדרוש טוב על הגאולה. התלמוד מוכיח את, יום הנחמה, מלכות בית דוד מתי תחזור למקומה' (מלכות חייבת מתי תכלה' לחור. ר' אליהו כותב מלכות חייבת, ולא: מלכות פרס.)

²¹ קשה לדעת מדוע העלים חסיד בספריו את שם, רבו ומורו הקדוש'. בצורה חסמית זו הוא מדבר עליו גם במדרש חלפיות וסוף ערך בגדי כהונה, במנחת אליהו ושאר ספרים. האם כיוון לר' בנימין מלפס או לאחר מכן רבותיו?

²² לפי דברי רש"י שם בפסחים.

²³ זמן פטירתו של הר' אברהם הכיני לא נרשם בספרים אבל אפשר לקבוע אותו מתוך שתי ידיעות. בזמן ההסרה בשאלוניקי בחס"נ כבר היה בין הנפטרים כי לפי עדותו של קארדונו (כצ"ן שנה ז' ע"י 10) נמצא בין המגורים' מעולם האמת שבישרו את הגאולה לניסן תמ"ב. אמנם זמן קצר לפני כן כתב קארדונו אליו אנחה שנמצאה בס' מריכת קודש עמ' נג, והמחבר

[ח]

שלום

תנח

השבתאית גם אחרי ההמרה ונוטה לרעות קיצוניות למדי, ובסוף ימיו היו קשרים אמיצים בינו ובין קארדונו, כפי שיוצא גם מס' מריבת קורש.²⁴ אתה הלשונות שר"א הכהן מביא ממנו, הריהי ררשה משיחית רווקא (המוכירה מאמה מפורסם באגדת השניה של פאולוס אל הקוריתיים): „לעחיד לבא חוכה לראות למלך המשיח בקידון פנים מה שלא זכיתם לראות במשה רע"ה ... [והוא סור] מלך ביופיו שזוא המלך המשיח חחזינה עניך".²⁵ אפשר, איפוא, שהרדרש על שלש ררגות הנאולה נכתבה רווקא סמוך לזמנה של התעורה השבתאית בחתימת החכם ר' אליהו כהן בס' מריבת קורש. אפשר שמשית כבר נתגלה בעולם (ובפעם ראשונה), אבל שעבור המלכות עדיין נמשך ואין לרעת כמה זמן יימשך. ובאמת מצני הערה מאילפת מאד באחר מספריו הבאה לרמוז בכיוון זה. במדרש תלפיות, בערך רכרים שאירעו בעולם" הועתקו ליקוטים מס' צמח צדיק, והרבנים מוסרים על ההוספות לס' צמח רוד שגרפסו בס' צמח רוד החדש, פרנקפורט ע"נ תנ"ב, רף פ"ו ע"ב, אלש שבעל מדרש תלפיות שינה מרעתו את סגנון הרברים. לגבי שנת תכ"ז מביא ר' אליהו הכהן: „נראו שני חיילות זה נגר זה נשמע קול עקב ושחוק ולבסוף נהפך ליללה ובכיה ... בשנה זו נתעורר משיח בעולם והיתה מהומה גרולה בעולם". והנה במקורו לא נמצא אלא לשון זה: „בשנה הזאת היתה המעשה גרול עם שבתי צבי והיתה מהומה גרולה בעולם, ה' ישלח לנו הגואל האמתי במהירה בימינו". נמצא איפוא שר' אליהו השמיט את ההערת ההסתייגות וניסח את המשפט הראשון על שבתי צבי בניסוח משלו שיש בו גוון חיובי והנמצא גם בשאר ספריו כשהוא מרבר על המשיח (ולא על המשיח כחוב). במקום „היתה מעשה גרול עם שבתי צבי" כתב „נתעורר משיח בעולם". וכי אין בניסוח חדש זה כוונה מיוחדת וכל רבריו לא באו אלא לרמוז שאמנם כן, נתגלה משיח בעולם" (פשוטו כמשמעו), אבל המעשים המכוערים שלו גרמו שלא יאמינו בו, וכן נהפכה השמחה לאכזבה, ליללה ובכיה? אם ה' אליהו לא האמין שהיתה כאן באמת התעוררות של משיח, למה שינה מלשון המקור שלו שלא השתמש בסגנון זה כלל?

רמזים שאם אין „עת רצון" לא יועיל שום רבר לקרב את הנאולה והסופית, אעפ"י שיעשו ישראל מה שיעשו, מצויים מאד בספריו,²⁶ ויש בהם בלי ספק רמז למאורעות שבתי צבי, אבל שוב אינם קובעים את עמדתו: אם ראה בהם גילוי

מוסיף שלא עברו ימים מועטים והרב יכני נחבקש לשיובה של מעלה. אגרת קארדונו נכתבה בפרשת תולדות. השנה לא נזכרה אבל אין ספק שהיא שנת תמ"ב. כי סצאית בכ"ו של ס' ווי העמודים לראי היכני (אוקספורד 2761) רף י' ע"ד ויא ע"ב כי חיבר את הספר הזה בשנת תמ"א, ובכ"ה ניסן תמ"א עדיין הוא בתחלת מלאכתו. מכאן שנפטר בתמ"ב, וסוף 1881 או תחלת 1882). כה"י של ס' ווי העמודים הוא האבטוגראף של המחבר!

²⁴ ענייני שבתי צבי, עמ' 13 ור"ז. גם באגרת היכני לנתן העוזי משנת תל"ז כבר נזכרו יריעות שקיבל מאת קארדונו, עיין בהשקפה הצרפתית REJ, כרך xxvi (1893), עמ' 213.

²⁵ גם במדרש תלפיות, בערך כוונה, הביא דברים אחרים ששמע, כמס' הרב הגרול המקובל האלהי כמוהר"ר אברהם היכני זצ"ל.

²⁶ עיין למשל במדרש האחתמר, רף נ"ב ע"א, לגבי ענין כרימכבא.

[ט]

ר' אליהו הכהן האיתמרי והשבטאות

תנט

ראשון של הגואל או לא? מבחינה זאת יש פנים כפולות לדבריו ושערי הפירוש לא ננעלו. ואין גם להוציא את האפשרות שאמנם כן החזיק במשיחיות של שבתי צבי עוד כמה שנים, אבל נחייאש וחור מדעתו. ואם חור מדעתו לגבי שאלת האיש שבתי צבי, דבר שלא באה עליו כל הוכחה, הרי בודאי לא חור מדעתו בקבלת כמה עיקרים מתורת המשיח הפארארוכסית של השבתאים.

ההוכחה הוותיקת ביותר לנשיתו לתורת המשיח של השבתאים נמצאת בספר הדרשות הגדול שלו על פרשיות התורה, ס' מגלה צפונות. מצאתי בדרושים אלו הרבה דברים תמוהים, אבל לא ראיתי בו דבר תמוה יותר מדרשתו על סוד פרה אדומה שאופייה השבתאי אינו יכול להיות מוטל בספק בשום פנים. וזה לשונו בפר' חקת: ²⁷

דרך שני נראה בהקדים מה שקבלתי מפי סופרים ומפי ספרים על מנשה וירבעם וכמה מלכי ישראל והרומים להם שהיו חכמים מחוכמים יודעים דעת עליון איך בעטו נגורו אחר. אמנם כולם לשם שמים נחכונו, אך עברו ונעשו משום שנתנאו ליכנס בדרך שאין יכול ליכנס בו כי אם מלך המשיח בלבד כפי רוח כחו שקדמה שתי נמושו [אלפים?] קודם בריאת העולם כאחז"ל ע"פ לפני שמש ינון שמו וכתוב ורוח אלהים טרחפת על פני המים רא רוחו של מלך המשיח כאחז"ל והוא שעתיד ליכנס בעמקי הקליפות להוציא משם ניצוצי הקדושה ולהושיעם משם ועל ידי כחו הגדול יכול לירד ולהושיעם ולעלות מבין [ניהם] בלי שיכול [סמאל] לשלוט בו ולהכניעו ולהפסו עמהם. אך כל הנזכרים רצו ליכנס במלאכה זאת ונכנסו בעמקי הקליפות להושיע ניצוצי הקדושה ולהיותם הם משיח ה' שלא ידאו ישראל חרפת גלות מעולם. ²⁸ וכיון שאין כחם רב ככח המשיח אשר הזמין הקב"ה מקורם הבריאה נתפסו בירי הקליפות כי גבר כחם עליהם ולא יכלו לעלות וכל שכן להושיע הניצוצות ושבו תחת רשותם וישו מני הדרך הטוב ונעשו כיון שרצו ליכנס בדבר שלא היה מוטל עליהם ליכנס ע"כ.

והנה סוד פרה אדומה רמז על ענין מלך המשיח שעתיד ליכנס בעמקי הקליפות להושיע משם ניצוצי הקדושה כרי להושיע את ישראל מנלותם ולטהר אותם. ונמצא שמתעסק בישראל שנקראו פרה... ומכנים [את עצמו] בעבורם בעמקי הקליפות שמשא עצמו ועל ידי שמשא עצמו מטהר לאחרים, וצריך גם הוא מטהר כמתעסק בפרה אדומה שמשא עצמו וצריך אח"כ מטהר וגם מטהר אחרים. ובא צווי הפרה אחרי מעשה העגל משום שקורם העגל תרו' [אולי: חרות] ממע"ה ²⁹ וממלכות.

²⁷ מגלה צפונות, אימיר תרכ"א, חלק שלישי, דף כ"ד ע"ג ואילך. הדברים על חובת המשיח ליכנס תוך הקליפות חוזרים באותו נוסח גם בס' מוכח אליהו (תרכ"ז) דף ט"ו ע"ג.

²⁸ בסו"ה חור גם במדרש תלפיות, ערך דוד, דף ק"א ע"ד: אילו היה בא דוד על בת שבע בתיוק ובזמנה, היה הכן הנולד מבת שבע מלך המשיח ושוכן לא היו ישראל רואים חרפת גלות בעולם.

²⁹ אולי יש להקין: סמלאך המות.

חס

שלום

[י]

ומה צורך היה מנואל כי [אין] צורך הנואל כי אם להושיענו משעבוד מלכיות ולהציל ממות נפשינו כרכתי' בלע המות לנצח. וכל זה בבר היה. אך אחרי מעשה העגל שחור שעבוד מלכיות ומיתה צריכים אנו לנואל. לכן אחרי מעשה העגל בא צווי הפרה לרמוז בה למה שעתיד לעשות מלך המשיח ליטמא עצמו לטהר אחרים. ובוה יבא ע"נ [על נכון] מאמר חז"ל אמר הקב"ה למשה לך אכן מעלה ולאחרים סוד, משום שכיון שמה הוא מלך המשיח כדברי רז"ל נואל ראשון הוא נואל אחרון ואדם רוד משה, אבל לאחרים סוד כי אין כת בהם ליכנס בדרכים הנזכרים ודי למכין ונכון".

דרשה נועזת זו אין לה כל מקור ב,ספרים וסופרים" אלא בכתבי השבתאים ודרשותיהם. ההקבלה בין המשיח וסוד הפרה האדומה נמצאת בראשונה בכתבי נתן העזתי, פעמים במפורש ופעמים במרומז. בס' הבריאה שלו, שנתחבר בשנת ת"ל, הוא מאריך מאד בסוד. חזק"ה התורה הנעלמים ובפרט במצות פרה אדומה.²⁹ ב,רוא דמלכא משיחא" שכמה חלקים ממנו נשארו כפנקס שבחאי בספרית קולומביה בניו יורק.³⁰ הוא אומר על הפסוק רחוק מרשעים ישועה כי חוקך לא ררשו'. והיינו רוא רמשיחא ראקרי חוק שהוא בסוד פרה אדומה שכל מעשים הם בסוד האם הרוחצת צואת בנה שלכן מטרת את הטמאים ומטמאת את הטהורים ולכן אמר ר' פפא [על המשיח] ייתי ולא אחמיניה, מפני שלא היה יכול לסבול מעשיו, וכענין שאמר ישעיהו זר מעשהו נכריה עבורתו'. וכן גם בדרשה שלו ששרירים ממנה נשארו בכ"י אדלר 493 בספרית בית המדרש לרבנים בניו יורק דף ח' ע"ב: חזק"ה התורה שאין להם טעם, יסורם בגולם הטהרר שעור לא חוקן ואשר בו נשתרשה נשמת המשיח העתירה לחקן אותו, וחזק הפרה האדומה רומז לבניין הכלי הרוחני של מלך המשיח ועל כן יש בה כמה הפכיים". גם שירי' הרוגמה בשאלוניקי מוכירים כמה פעמים כנוי זה של פרה אדומה למשיח.³¹ והרי ס' הבריאה של נתן העזתי המפתח את כל הרעיונות האלה, היה בלי ספק בידו של ר' אליהו הכהן כאשר אוכיה למטה.

גם שני מוטיבים אחרים המופיעים בדרשתו, ראויים לתשומת לב: עניין הצרפת מלכי ישראל החזומאים וזהותו של משה והמשיח. לשניהם יש שרשים מסוימים

²⁹ בכ"י של הספריה הממלכתית בברלין, דף נ"ז ע"ב ואילך. גם בדרוש המגלה שלו, בכ"י ירושלים 1101, דף קע"ב (בקטעים שלא באו בספרי. בעקבות משיח') נאמר שפרה אדומה הוא סוד קליפת נוגה החוזרת אל הקדושה ונרבת אל ספירת המלכות (ע"י כתח מסתרין את המטמאה, כי אין הרין נסתח אלא בשורשו והיא העברת הטמאה ע"י אפר הפרה שנשרפה בנהר דינור של הקדושה ונצטרפה ונחלבה'. קליפת נוגה' הידועה בספרי המקובלים נהפכה אף היא לסמל הפשיח בספרות השבתאית כפי שמובח מאוסף השירים של כת הרוגמה בשאלוניקי שנמצא בדינו.

³⁰ אני מצטט לפי צילום הפנקס הנמצא בספרית שוקן בירושלים. המאמר בא שם בדף י"ח ע"א.

³¹ עיין למשל ב,שירות ותשבחות של השבתאים' (שעוכרו ע"י מר.ס. אשיאס ועל ידי - חל אביב חש"ח, עמ' 116, 101 -) על שבת צבי: נוגה הוא בין המאורות / דומה הוא אל האנו / פרה אדומה - היא חוקה'.

[יא]

ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות

חסא

בספרות שלפני השבתאות, אבל הניסוח שניתן לרעיונות אלו כאן, כולו משל השבתאים הוא! הרעיון הראשון חוזר אצל ר"א הכהן גם במדרש תלפיות (ערך יאשהו) ושם הוא מביא כביכול את מקורו! המלכים שחטאו לא היה כוונתם תלילה למרוד בקונם אך היה כוונתם לירד בעמקי הקליפות להושיע משם ניצוצי הקדושה הטבועים... אך כיון שלא הגיע עדיין הזמן למחק הקליפות היו יורדין ולא היה בהם כח לצאת והיו נטבעין שם כמו שכתב שם בעמק הסלך רף קח ע"ב נבי שלמה רמטעם זה היה לוקח נשים גבריות... שכוונתם לשמים. אבל בס' עמק המלך מרובר אך ורק על רצון שלמה המלך, לכונן את הקליפות ולא על ידידה לעמקי הקליפות שהוא ענין אחר וחמנה אחרת, ומכל שכן שלא ירובר שם כלל על ידידה כזאת של המשיח! אודבה, שם נזכר שהמשיח יבוא על חמור, כרי להבניע את הקליפה הקשה מצד הזכר הנקרא חמור, ואנו מבינים יפה, שבעל עמק המלך אינו יודע עדיין כלום על הפארארוכסים השבתאיים, ורק ר' אליהו הכהן משנה את הטרימיולוגיה השגורה בספרי המקובלים בהשפעת הטרימיולוגיה השבתאית ומייחס לבעל עמק המלך רעיון שהוא לא הביע כלל. והרי קל להבין שבעל מדרש תלפיות מעריך הכסים ספרותי או פרשני זה על הזכרת מקורו האמיתי של ניסוח זה של הרעיון ומפנהו! ודומה לזה דרכו בציטאטת של רב ר' נואל ראשון הוא נואל אחרון. במדרש הידוע נאמר דק. כנואל ראשון כן נואל אחרון, והמקובלים הוסיפו את שלשלת הגלגלים ארס דוד משה (ר"ת ארס), אבל הניסוח הזה ש.משה הוא מלך המשיח הוא כולו שבתאי ומצוי מאד בספרים ומשמש טעם לדרוש כל הנאמר על משה כסמל לשבתי צבי. (מצאו גם ש.משה באתב"ש הוא אותיות צבי). מי שעוסק בספרות השבתאית, יודע או לומר מחד ששיטה זו של שינויים, קלים, אבל רבי משמעות, בציטאטות ובניסוחים חרשים של רעיונות ישנים, רגילה שם ביותר. העלמת המקורות האמתיים השבתאים וההסתמכות על מקורות אחרים שאינם אומרים כלל מה שמייחסים להם – גם שיטה זו רגילה מאד אצל חכמים ומקובלים בעלי נטיות שבתאיות בדרד ההוא, וברור שלאחריו.

ובוראי נראה לי, שאין צורך להביא ראיה, לאור יריעותינו, שעצם הרעיון של כניסת המשיח לעמקי הקליפות לשם הוצאת ניצוצות הקדושה משם, כולו חידוש שבתאי הוא המיוסר על מפנה אפיקורסי ברעיון המצוי בקבלת האר"י. ומכיון שהוא מן הרעיונות העיקריים והידועים יותר של השבתאים, וגם (מטעמים מובנים) מאלה שהרגישו ביותר את שלומי אמוני ישראל, הרי קבלת רעיון זה ע"י הדרשן האחמרי חשובה ביותר. מי שיכול להתבטא כך, כדי להסביר את המעשים המכוערים של המשיח, איננו מתגנר בחריפות לכל שמץ של שבתאות! אלא להפך: הוא, חשד"ר מאר על נטיה ניכרת ליסודות האמונה השבתאית, לפארארוכסים הדתיים שבה. וברור של התפשטות רעיונות אלו בתעמולה השבתאית דווקא בסביבתו של ר' אליהו לא נוכל לומר על רב גדול ובקי כמורו שהיה שוטה ולא הבין כלל מה שקרא או שמע, ולא ידע או לא חשד שאלה הם רעיונות שבתאים מובהקים שפיוז בכמה מקומות בספריו, וכנראה גם בדרשותיו בפרהסיא. הנה

חשב

שלום

[יב]

אומר: תורת המשיח שלו היא שבתאית, גם אם לא היה בטור במשיחותיו של שבתי צבי או עוב אמונה זו אחרי שנות השמונים של המאה ה-19. בזמן שרבני הספרדים נהנו לגבי שבתי צבי לפי הכלל, גם קב לא תקובנו גם בדרך לא תברכנו,³² אין לחכות מדרשן הנוטה לשבתאות שידרוש או יכתוב על האיש שבתי צבי כמשיח ישראל, אבל יש לחכות לכך שישלשל דעות שבתאיות לתוך ררושיו הן במישורין והן בעקפין. יש לחכות לכך, שירוש ררושים בענין הנאולה שיש בהם דרפרצופין ואפשר להבינם כפי שרוצים, מבלי שיהיה בהם לא התאמה בולטת מרי לרעות של המאמינים ולא סתירה גלויה להן. והאמת ניהן להיאמר שרוב דרשות ר"א הכהן על הנאולה, ובפרט בס' רנא פשרא, הולמות יפה את התיאור הזה. יש בהם רמוים שבתאיים – את הפסוק דומה רורי לצבי שבשה"ש, נוכל לפרשו על מלך המשיח, אם כי המוטיב השבתאי הבולט מיטשטש בהמשך הדרוש.³³ וכן יש כאן ררושים ההולמים פחות או יותר גם את רעת השבתאים ומקצת ררושים הסותרים אותה לכאורה, כגון הדרוש המבאר שמלכותו של המשיח תתגלה מיר בפרהסיא,³⁴ שקשה להולמו עם אמונה במשיחותיו של שבתי צבי והסותר גם את הדרוש האחר (שחזרתיו למעלה) על שלש דרנות של גילוי המשיח. אין ספק שאפשר למצוא בשאלות כאלה סתירות רבות בספריו. נראה שנתחבט ברבר ואינו מן הנמנע שבזמנים שונים נטה לריעות שונות, וייתכן שנשמרו גם כמה דרושים מ"מי חרפו" שנכתבו אולי לפני חכ"ו, כמו המאמרים המשיחיים בס' בשורת אליהו על רות ובתוך ס' רנא פשרא שחיברו, בילדותו ואין פלא שלא נמצאו בו כל רמו עבתי. לנו חשוב לקבוע שלא ראה לגנו דרשות שריח שבתאי נודף מהן, ואדרבה חזר עליהן בכל מיני צורות.

2

האם הכיר ר' אליהו את כתבי השבתאים? האם יש רמו בספריו לקשריו עם קארונו שלמדנו עליהם מס' מריבת קודש או על קשריו עם הנביא השבתאי רניאל באזמיר?

על השאלה הראשונה אפשר לענות בחיוב, ובוודאות גמורה. הוא השתמש בספר החשוב ביותר של הקבלה השבתאית בזמנו, הוא ס' הבריאה לר' נתן העזתי. את שם הספר הזכיר בפירוש ברשימת מקורותיו בסוף הקדמתו ל"מדרש תלפיות", אבל איש לא שם לב לכך כי רשימה נכבדה זו נמצאת רק ברפוס הראשוני והושמטה

³² כן מביא ר' חיים פאלאני באזמיר בס' כל החיים, לפי שהעתיק משם ר' חיים אליעזר שפירא ממונקאטש בס' חספה מאמרות (תרפ"ב), עם קכ"ח, כי קבלה מרבותנו ואבותינו הקדושים שלא לדבר מטוב ועד רע על ענין שבתי צבי. כן הובאה מסורה זו באותו לשון מספור אחר אצל רומאניס, קורות היהודים בתורקיה ח"ד, עם²⁸².

³³ ס' רנא פשרא לר"א הכהן (שאלוניקי חקניו), בחלק אבן הסהר על שה"ש, דף י"א ע"א.
³⁴ שם, דף ל"ח ע"ב – ל"ט ע"א.

[יג] ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות חסנ

משאר ההוצאות. ר' אליהו אינו מזכיר את שמו של ר' נתן. אבל אין מכאן ראיה לסתור שבן דרכו בכל אותה רשימה לגבי שמות ספרים. ומניין נרע שאין כאן הכוונה לספר אחר בשם זה? התשובה כפולה. ראשית כל לא ידענו על ספר אחר בשם זה בספרות הקבלה. וגרולה מזו תשובה חיובית היוצאת מרבריו בערך. בריאת עולם. שם העתיק כמעט מלה את רברי שבתי צבי שהובאו בתחלת ס' הבריאה, אנב העלמת מקורו! אשים זה מול זה את שני המאמרים.

מדרש תלפיות ספר הבריאה
דף ע"ד ע"ג, בדברי המאסף כ"י ברלין, דף א' ע"ב

... [מהקדמה זאת] מתיישב מה שנחקשה לראשונים על ענין חירוש העולמות שנראה ח'ו שינוי רצון באין סוף... יש להשיב למה בראם עתה ולא קודם אינה שאלה, ושמעתי יישובה מפי אמיר"ה³⁵ והוא שאם היה בוראם קודם ג"כ היית שואל למה בראם עתה ולא קודם וכן על זה הדרך אין סוף לשאלה זאת, וכיון שמוכרח שיהיה ראשית, אם כן כל הזמנים שווים, ובוודאי שבכלל יכולתו הוא ליתן זמן להוצאת המחשבה לפועל... וראי שיש התחלה לחידוש העולמות להוציא רצונו ומחשבתו הקדומה שהיה לו מבלי ראשית כרי שלא יקרא שינוי רצון בו, ואותה מחשבה יצאה לפועל בזמן שעדה ברצונו להוציאה.³⁶

אם תשים לבך לשאלת החוקרים למה נברא העולם בזמן הזה ולא קודם תבין שאין מקום לשאלה זאת כלל משום שאם היה בורא אותו קודם עדיין תשאל ולמה לא בראו קודם לכן מוכרחים אנו לומר שבראו כשעלה ברצונו הפשוט לבראתו ואין לומר ולמה עלה לבראתו בזה הזמן ולא קודם כי רצונו הפשוט חייב כך.

ר' אליהו הכהן קיצר איפוא את אריכות הלשון של ר' נתן והשמיט את ההודעה המפורשת של מקורו שטעם זה מחירושו של שבתי צבי הוא. מכאן יוצא שר' אליהו ידע כי השחמש במקור שבתי ולא יכול לטעות בו כלל. הוא מבקש להעלים את מקור המאמר, אבל לא עלה על דעתו לדרוחו מתוך ספרו מפני ששמו של שבתי צבי נזכר עליו!

אבל גם להשפעת כתבי קאדרו נשאר זכר אצלו. במדרש האיחמרי' או קודמים דברים אלו המוכרים כלשונם ובתוכנם אחת הדיועות החביבות ביותר על קאדרו ח"ל: ³⁷ "כל בניך למודי ה'... הכונה בזה כי לאומות העולם צריך מלך המשיח לפרסם האלהות כאברהם, אמנם ישראל כבר הם למודי ה' ובאמצעות

³⁵ שבתי צבי, לפי הכוונת הקבוע בפי המאמינים.

³⁶ תירוץ זה חוזר גם בדרוש המערה לר' נתן, ואף שם בשם אומרו, עיין בספרי. בעקבות

משיח' עמ' ק"י.

³⁷ בדפוס שאלתיקי, דף ע"ג, ז'.

חסר

שלום

[יד]

התורה הם מכירים להקב"ה קרוב לזמן הנאולה, כאומרו בונה'ק שבררא רמשיחא יתפרסם האלהות וירעו אותו בראיות כל התורה ורברי דול' חוה' להם לאות ולמופת'. הרי לפנינו שטטוש דרשני של רעיון ראיאקאלי, והלשון האופיינית למושגי קאדרו מוכיחה כי מכאן ולא ממקורות אחרים בספרות הקבלה, באה ניסוחו של הדרשן. במקום, סוד האלהות' השגור בכתב, קאדרו בא כאן המונח הכללי יותר, אלהות' והכוונה אחת: בגלות אין ישראל עובדים לאלהי אמת מפני שאינם יודעים את, אלהותו של הקב"ה, ורק בערב הנאולה יעמרו על זה מכה ההוכחות שיתלבנו ויתבררו מן התורה וס' הוזהר. ידוע הוא שרוב ספרי קאדרו חזורים ומרנישים את המוטיב היסודי הזה, ובכוונה מניחים ערפל מסביב לשאלה אם המגלה תורה זו מרעתו השכלית או מכה דאיות התורה (שני עניינים שונים בעצם, המצטרפים בכל זאת פה ושם אצל קאדרו) הוא גם המשיח. ר' אליהו הכהן משנה את הרעיון וסוטה מדרך קאדרו: המשיח ותפקידו לחור, וישראל והכרתם את סוד האלהות לחור. לא נשאר כאן מן היסודות והשכתאים המיוחדים במחשבת קאדרו, כשם שעצם, סוד האלהות' שלו נוכח שאר שיטות שבתאיות בסוגיא זו, רהיינו ההפרדה בין הסבה ראשונה ואלהי ישראל, לא נזכרו כלל בספרי הרב מאזמר שאינו מחבר ספרות של מחתרת שכתאית אלא ספרי מוסר ודרוש השוים לכל נפש בישראל.

במקום אחר במדרש חלפיות אפשר אולי לשער שהוא מרבר על קאדרו. בערך, כשוף' הוא מספר: ³⁸, וגם אני המחבר ראיתי ספר על זה [על מאניה אסטרולוגית] בלשון נוצרי קורין אותו ספר ארם הראשון והיה ב'ר פ' לוסוף ורופא וראיתי בו רברים מתמיהים בחכמית הכקאות (בשמות השרים הממנים על כל השעות והזמנים) ... והוא דבר פלא'. לא מצינו שר' אליהו הכהן עזב את איזמיר, והרופא הפילוסוף שהתעניין באסטרולוגיה והביא עמו ספרים לועזיים בעניינים אלו (בלאטינית או ספרדית?) – ייתכן מאד שאין זה אלא קאדרו. אגרת מאזמר להולנדר, שנכתבה ב'1707, זמן קצר אחרי מותו של קאדרו, מספרת שהוא האמין מאד בנבואותיו של האסטרולוג המפורסם גוסטראדאמוס. שקרא אותן בסאלאמאקא אשר שם גמר למוריו.³⁹

מן האישים הירועים כשכתאים גם אחרי ההמרה של שי' מזכיר ר' אליהו הכהן לא רק את ר' אברהם היכני אלא גם את, החכם השלם כה'ר' נפתלי אשכנזי וז'ל' ומביא רברים ששמע מפיו בגנות הפרנסים המתנאים על הצבור.⁴⁰ והרי זהו ר' נפתלי אשכנזי באיזמיר אשר הכומר קונן (Coenen) מעיד עליו שהוא חיבר את ה,פנעוה' השכתאית הירוע של שני הפסוקים הראשונים בפרשת מקץ כראשי תיבות של נבואה על ההמרה: מלך קרוש צבי שכתי נקרא חוגר ישמעאל מחמט

³⁸ בדפוס איזמיר, דף ר"א ע"ב.

³⁹ אגרת זו של הקונסול ההולנדי באיזמיר נדפסה רק בהוצאה השניה של Basnage. כךך

השיע, עמ' 793.

⁴⁰ מדרש חלפיות. ערך דוד, דף ק"י ע"ד.

[טו] ר' אליהו הכהן האיחמרי והשבתאות חסה

יהיה מושיע ישראל מהרה וכו'".⁴¹ אין לקבוע בוודאות אם החז"ר יוסף הלוי שמע את דרשותיו של ר' אליהו כהן והוסיף עליהם, הוא הוא ר' יוסף הלוי, שקאדרו מוכיר אותו בין ראשי חלמדיי בשנת תמ"ב יחד עם ר' אליהו הכהן, כי לפי דברי קאדרו נמצא אז ר' יוסף הלוי באלכסנדריה של מצרים ולא באזמיר, ואולי הם שני חכמים שונים.⁴²

באגרת שבס' מריבת קורש מסופר על הקשר בין הנביא השבתאי רניאל בנופוס ובין הררשן ר' אליהו הכהן, כפי שהוכרתי למעלה. רניאל זה לא היה רב או דיין באזמיר אלא שליח צבור, ועניין ה"מגיד" שהיה לו נתפרסם מאד בדור ההוא, ובפרט בין השבתאים המרבים להוכיח אותו, ואת הגילויים והמופתים שלו. האם ר' אליהו הכהן שישב כמה שנים באותה עיר שהרבו לדבר על נביא זה, נמנע מלהוכיח אותו? לי נראה שבדבריו על גילויי ה"מגידים" נחכוון גם אליו, ודברים אלו רווקא מגלים לנו ברמז גם משהו על יחסו לתנועה השבתאית.

במדרש חלפית (שנתחבר בשנות התשעים של המאה השבע עשרה), בערך ילד מגיד עתירות, באה הערה המתייחסת לדעתי, כמעט בוודאות לרניאל זה. הוא מספר שם: ואני המאסף ראיתי איש לא חכם ולא טפס והוא בעל מקרא והיה רואה מראות נפלאות לא יסופר ויורדים לו אותיות מאש באויר וקול יוצא מקוץ הארץ ושמע קול מהם ומגיד מה שאומרים והעומרים שם רואים האותיות היורדים לרבר עמו אך הכל רואים זולתו קול שאין שומעין אלא הוואה כלבר ודברים נפלאים כאילו אין להם חקר ומספר ועיני ראו ולא זר, ובחיבור שאלות ותשובות אשר לי הארכתני בענין אלו (!) כיר ה' הטובה עלי. איני חושב שהיה באזמיר בעל "מראות נפלאות" שתאור זה הולם אותו בכל הפרטים יותר מרניאל בנופוס או רניאל ישראל.⁴³ גם ההותמים

⁴¹ Coenen, Ydele *verwachtinge der Joden* (1669), עמ' 106–108. הנוטריון השבתאי הזה חזר בכמה כתבי יד בלי שזיכרו את שם מחברו שנשחרר בידינו רק אצל הסופר הנוצרי שישב באזמיר וידע את תוכנה, המאמינים להפדת ש"ץ מקרוב.

⁴² עיין בס' רמא פשרא דף כ"ג ע"א, וקאדרו ב"ציון" שנה י' עמ' 17.

⁴³ שני שמות אלו מראים על אישיות אחת, וטעיתי כאשר הפרדתי ביניהם (ובקובץ השנתי ציון ספר ג', עמ' 173). נמשכתי אחרי ידיעה בלתי נכונה אצל הרב יעקב בס' הורת הקנאות עמ' 55 המספר עליו שהמיר דתו, והוא דבר המוכחש ע"י כל המסקרות שבידנו, ואין כאן המקום להאריך בזה. שני הרניאלים הם חונים, שניהם חלמדי קאדרו, שניהם מראים אותו מין של גילויים מופתים ונפלאות. המסקרות על הנביא הזה משלימים זה את זה יפה מאד. הוא היה מילדי סאלוניקי ובא לאזמיר רק אחרי מותו של ר' רוד האביליון, ונראה שנתגרש משם בספר זמקמה וחזר לשאלוניקי, ואולי זהו מקור השמועה שהיה מן המוסרים שם. לפי אגרת הקונסול ההולנדי באזמיר בא, (דהיינו: חזר) לשם בערך בשנת 1696–1697. רניאל זה היה גיסו של אחד הדיינים באזמיר בשנת תס"ז, כפי עדותו של בעל האגרת שפרסמתי ב"ציון" הגיל עמ' 175, וחבל שלא פירש בשמו. הרי גם ר' אליהו הכהן היה באותו זמן דיין באזמיר, כאשר מצני על שער ההוצאה האשונה של ס' שבט מוסר משנת תע"ב. הוא נקרא שם, התחכם השלם הדיין המצויין הרב כמותר! אליהו הכהן נר"ו, ואולם גיסו של הנביא רניאל יש לו, חששות"י ביתם לנבואתו או לאישיותו שלא נחשפרו באגרת. אולי תגלה בדיוקת הספרים של חכמי הדור ההוא את זהותו של דיין זה?

חסו

שלום

[טו]

על התעורה בס' מריבת קורש, ובראשם החכם אליהו כהן, מעידים שנים הם עצמם ראו חלק מהמראות המסופרים שם (חזון שבתי צבי, ברוחניות" וכו' וצא בו) וגרולה מזו: בענייני המגידים המתגלים לבני אדם הוא מאריך בס' מנחת אליהו ורבריו בפרשה זו מלאים עניין. הוא מבקש מבחן לאמת את תביעותיהם של המגידים ולקבוע אם הם שרים וקליפות או נשמות של צדיקים. והוא קובע כי שרים נבחנים בצורת רגליהם (ועל כן מבקשים להסתיר אותן לפני אלה שהם נראים להם בצורת מלאכים או צדיקים) ובלהבת האש של הקדושה שיש לה סימני היכר ידועים. ואם בא בלהבה ורגליהם רגל ישרה אין להסתפק עליו, גם אין שום שר או רבר אחר יכול להתלבש עצמו בצורות הצדיקים ולא בהקיץ ולא בחלום כי אין מי שישלוט בצלם אלהים לבר ויכולים להירמות בצורת רשעים⁴⁴. והוא מוסיף לטענה זו: וזאת קבלה אמיתית, שאם השר יכול להרמות בצורת הצדיק, נופל ספק בכל מאמרי חז"ל המספרים ככל אלו העניינים, ובפרט כשמראים לאדם להיות עומד בטהרה ובעת עסקו בתורה ועומד בבית המדרש ומוכר את השם באותיותיו כמן האיש שנראה ליהושע, או איסור נמור לחקור [= להרהר] אחריהם, משום שאם השרים והרוחות נראים בעת שאדם מתקדש... המלאכים ונשמות הצדיקים מתי נראים? הוא מאריך בשאלה זו של הזכרת השם ע"י המגידים ומראה מקורות של טעות⁴⁵ והוא מוסיף: וגם אם מראה באור שם הויה, עדיין יש לחוש שמא יכול השר לעשות כן, אבל אם האותיות מעצמן מרבררים, קורש הוא... וגם אם בתוך נייר חתום נכתב השם, מעשה נסים הם, ויש כמה ראיות בזה⁴⁶. מכאן מוכח שהמסופר במדרש תלפיות על בעל המגיד ההוא, לדעת ר' אליהו הכהן מראה אמת הוא ולא מצד השרים. עניין הכתיבה של שמות קדושים ותשובות לשאלות בתוך נייר חתום הנזכר כאן, אף הוא מסייע להשערה שהמדובר בריאלי בנפוס כי ברומה לזה מסופר עליו בכל התעורות משנת חס"ג-חס"ו, וכל הערים מספרים על זה כמעשה נסים⁴⁸. על דבר כתיבת

⁴⁴ ס' מנחת אליהו. שאלוניקי תפ"ד, רף ד' ע"ג.

⁴⁵ צריך שהבודק את המגיד ידע להבחין בין קריאת הויז לבית הרפיה שכן השרים קוראים לפניו את שם הויה בבית רפיה!

⁴⁶ ראה הסיפור באגרת הנ"ל מאזכיר אצל Basnage. לא מצאתי מי שישים לב לתעורה חשובה זו כי נרץ לא הכיר ולא ידע אותה מאחר שלא השתמש אלא במהדורה הראשונה של ספר זה, והתוספות במהדורה השנייה נעלמו מעיניו. וכן השווה האגרת שפרססתי ב.צ.נ. כמזכר למעלה. תעודה נוספת על הח' דניאל מצאתי עתה גם בכ"י ירושלים S¹⁴⁶⁶, דף קצ"ו ע"ב וזהו אגרת מאת ר' אברהם רווינו שביקר אצלו בשנת חס"ה וכותב אל חברו וידידו ר' בנימין הכהן כרברכים האלה. עם שובו מארצות המזרח בשליחות בני ירושלים. באתי בשורתם אלה להגיד למערכת שאם ירצה השם שנחראה פנים בפנים יש לי חידושים הרבה לדבר עמו וגם להראות בכחב הן מענין של חכם קרדוס (הוא כמובן קארדו שניבא בשנת חס"ה) את שיבת שבתי צבי בשנת חס"ו והן מענין דבר גדול שאיתי באיזמיר מחכם אחד שיש לו מגיד ונקרא חכם דניאל ושוואלים לו שאלה ובהם חשבה מלמעלה ומחזיק השאלה של השואל החכם בכמה חותמות ואינם מגידים לזה השואל שום דבר מהשאלה ועכ"ל כשכאן התשובה

[יז]

ר' אליהו הכהן האיטמרי והשבתאות

חסו

שם היה על כדור של אש המתגלגל באויר, שכל הנוכחים בשעת מעשה ראו אצל רביאל זה, מספר גם הקתסול ההולנדי באימיר בשנת 1708.⁴⁷

ר"א הכהן מבריל בין מעשי, מגידים' כאלה ובין המגידים המתהווים – לפי מה ששמעתי מפי קרוש מדבר רבי ומורי – , מכח גודל נשמתו שבארם ומגיד לו רברים, ואופן ההגדה שיוצא קול גדול מלבו ונכנס באוזנו והוא שומע והעומדים לפניו אינם שומעים כלום... וכל ההגדות הם אמיתיות משום שקרוב אדם אצל עצמו... וזהו אם הוא אדם חכם וקרוש שאם אינו כן אפשר שנתלבש בו רוח של רשע מדרוחות הפורחות באויר ומדבר בתוך גופו' והוא מביא דוגמאות לכך מנסינו עם נשים ותינוקות שנכנסו בהן רוחות. אבל שוב הוא מוסיף הערה מלאה ענין: לרעתו יש להתייחס ל'מגידים' המדברים על הנאולה כלמגידים מצר הקדושה! וגם אם הם רוחות של רשעים המתלבשים באדם הריהם באים לפעמים, ומספרים לאדם כמה דברים שיוודעים... ומדברים אמת ומבשרים דברי שלום ואמת, ובפרט בבואם לספר רברי נחמות מענייני נאולה שמרקקים לספר אמיתות הדברים ממה ששמעו באויר... כי יודעים שמגיע להם תועלת בכיאת הגואל... ומרחקים עצמם בזה מן השקר... ומספרים למטה כדי שיתקנו מעשיהם ויהיו סבה לקרבה ע"י הכשך מעשיהם... וה' ברחמי יניענו לימים אלו של גילוי משיחנו בב'א'.⁴⁸ אין ספק שלדברים אלו יש משמעות ומשקל מיוחד בזמן ובמקום בהם נכתבו. הרי המגידים שנתגלו לבני אימיר בשליש האחרון של המאה ה'יז', קשורים פחות או יותר עם הלך הרוח של המשיחיות השבתאית המוזיקה גם בהעמולה הכללית ביטורות שבתאיים. ואם הנסים שהראה הח' רביאל נתקבלו על דעת ר' אליהו הכהן כגילויים אמיתיים, קשה להמנע מן המסקנה שגם החוכן השבתאי שלהם (שאינו מוטל בספק כלל) לא נרחה על ידו. ודבר זה מחזק את התוצאה שהגעתי אליה מתוך ניתוח הדרשות שלו על הפרארוכסים בשליחות המשיח שהבאתי למעלה.

אבל ר"א הכהן מכניס סייג לתוך דבריו בנקודה אחת: הוא אומר (בהמשך הציטטתה האחרונה), אמנם דע כי עשר אותות באות לעולם קודם הקץ, האות הא' הקב"ה משגר שלשה מלאכים בג' רוחות העולם וכופרים בעיקר והם מראין לבני אדם שהם עוברים להקב"ה ואינן עוברים ומכניעין הבריות; כך

באותיות סלסעלה ונכנס בתוך הכתב חתום זה ההכם הג'ל או רואה באויר מה היא השאלה ומה היא התשובה ונטלה הכל ואח"כ פותח הכתב מי ששאל ורואה האותיות והתשובה וזה דבר פלא שלא יהיה סמקין אבל ח"ל ראיתי עין בעין סמני ששאלתי וכו' (כך בכתב היד) ובא הכל כמו שהשקתי, ובוה הדבר וזכתי לכמה דברים ולהחזיק בכטה הבטחות וככמה דברים שכבר הם כתובים אצלי סכמה שנים, ולכן לכתוב בכתב אי אפשר אכל לראות בעין הוא דבר גדול, וכשנחראה פנים בפנים אלה הכל'. הארות כתובה בויציאה כששי בשבת פרשת ויקהל שנת חס"ה לפ"ק (1708). הרמזים על אישור תקוותי, הכתובות סכמה שנים' מובנות לנו היום יפה, לאור ידיעותנו הרבות על ר' אברהם רוזין מאז גילוי יוסנו השבתאי. אין ספק שגם כאן כיוון לענין הנאולה זה, אמתה'.

⁴⁷ ע"י Basnage סס, עמ' 790.

⁴⁸ ס' מנחת אליהו, דף ה' ע"א וב'.

תסח

שלום

[יח]

מצאתי, ונראה מזה שאלו מזכירים את השם לבלבל לאדם ובפיהם שקר ומרמה; גם יש רוחות מהאומות כגון מכת ישו וכרומה ומראים [ומתראים?] לאדם ונשבעים בעילת העילות על איזה דבר והכל שקר ומרמה. ולאזהרה זו בסוף פרק ר' נוספת אזהרתו בסוף הפרק הבא אחריו הסתרת כאילו רוב דבריו הקודמים ומעידה שעדיין ענין המגידים⁴⁰ טעון ברור, וזה לשונו:

ודע שכל מה שכתבתי בפרקים אלו שאין שר נרמה לצורת צדיק, צריך התבוננות והסתכלות הרבה להבחין מאד היטב בצורתם משום שהשר מתקרב מאד להרמות לצורת הצדיק כדי לבלבל לאדם וכמעט עושה דמות צורתו לצורת הצדיק ... [ונעל כן משתדל השר שהאדם] לא יוכל להסתכל בו מאד [ולא רק בדרך ראיית העברה] בעלמאן ולכן תלוי הרבר בכח הנראה אליו שלא יתפחד ויעמוד בכחו להסתכל בו ... לכן הזהר והשמר מענין הרוח לפי שמרמה לצורת הצדיק ומוציא שם שמים לבטלה פן תלכר בסצורת המות ב"מ ובפרט המתעסקים בענין המשיח נראים לו רוחות להדריכו במחשבתו ונשבעים לשוא ולשקר בכל תוקף שבועות שכולים בשם הויה ואומרים כך שמענו מפי הנבורה באומרים שהם שלוחים של מקום, והרוחות הארורים האלו אינן מאמינים במציאות השם וכל שבועתם וכונת שאלתם ער יילכרו אחרים ברשת המות או להמיר דתם, לכן הירא מהשם אל יתפתה לבו באומרים כבר נשבעו בשם הויה והם אמת. והנה מאמר זה נכבד ביותר לבירור שלנו, והוא בא ללמד על המכשלות שחוקר השבתאות וההיסטוריון צפויים להן במצב הנוכחי של שמירת המקורות ליריעת התנועה. לכאורה יש כאן אזהרה אנטישבתאית בפני הסכנות האורבות למסתבכים בענייני המשיח, והיינו באים ללמוד מלשונו על הסתייגותו, ויותר מזה: על ההתנגדות לתופעות אלו, עם כל הסתירה הנראית כאן לדבריו הקודמים באותו הספר. אבל לאמתו של דבר בא לשון זה להוכיח לנו הוכחה סופית את קשריו של ר' אליהו הכהן עם קאדרו, ואין כל סתירה בין דבריו הראשונים הרגומים על הבנה ונטיה לגביא השבתאות כמו דניאל בונפוס ודבריו האחרונים. על פי מקרה נשמרו לנו דבריו הארוכים של קאדרו על ההמרה בשאלוניקי וכבר פרסמתי אותם במקום אחר (מכ"י אדלד 2432). ומשם אנו למדים שכל טענותיו של ר' אליהו הכהן לקוחים מדבריו קאדרו וזו וחזרות עליהם כמעט מלה במלה. ואם קאדרו כותב שם, כספרו על הופעת דורות השקף, ששלח לאזמיר אגרת לח' אליהו הכהן ולח' דניאל תלמידיו, להזהיר אותם שלא יטעו ברוחות אלו, הרי דבריו ר' אליהו בס' מגחת אליהו מוכיחים שהוא עצמו המקבל של אגרת זו ולמר ממנה ולקח מוסר, אבל לא כמתנגד חדיף לעצם האמונה השבתאית אלא כמתנגד לשבתאות הקיצונית של המומרים בשאלוניקי ושל תורותיהם; ודרכו בזה היא ממש דרכו של קאדרו ושל השבתאים המתונים שנלחמו בכת המומרים.

חכט

ר' אליהו הכהן האימרי והשבתאות

[יט]

השוואה בין שני המקורות מוכיחה שר"א הכהן מרבר על מאורעות זרים שקרמו להמרה בשנת תמ"ב ותמ"ג, והרמו בסוף לשונו על כוונת רוחות השקר להביא לירי המרה, אינו רמזיני אלא קשור במעשים שהיו. ענין שלשה המלאכים שעתידיים לצאת ולכפור בהקב"ה, מזכר פעמים אחדות ע"י קאדרונו, וכן גם בספרו על ההמרה.⁵⁰ לא עלה בירי עד עכשיו לקבוע את הספר שבו מצאנו קאדרונו ור"א הכהן את הנידסא, שלשה מלאכים⁵¹ במקום, שלשה מלאכים שבאותות משיח. קאדרונו אומר בפירוש שמצא כך באומיר בספר שחכם אשכנזי הדפיס במאה הט"ז (ואולי כוון לאחר מספרי מהר"ל מפראג). מאמר קרמון זה מסביר, לפי דעת קאדרונו, איך יכלו להתגלות רוחות המתגלים באורות, מזכירים את השם המפורש, ומתגלים בצורת חסידים וצדיקים שהיו ידועים יפה לאלה שלהם נתגלו, והרי קיימא לן שאין שדים יכולים לעשות כן (הכל כמו שטען ר"א הכהן בתחלת לשונו בס' מנחת אליהו). והתשובה: אין כאן שדים אלא הם באמת מלאכים, וכח מלאכות להם, אלא שכפרו בשם. ותירוצו זה הוא ממש תירוצו הראשון של ר' אליהו. גם התירוצו השני אצלו שיש באמת כח של קליפות ושדים המצליחים, להתקרב מאד להרמות לצורת הצדיקים⁵² ויש, רוחות מן האומות⁵³ הנשבעים בשם עילת העילות והכל יוצא ענף שנקרא עוני חסר ממנו מלת אל בעבור דשעונו, וכשהקליפה הזאת מתגלה בחכמתו ובמרמתו, מביא בחוד בני ישראל מחשבות רעות, אמונות שקר וכפירות נמרצות.⁵⁴

קאדרונו מספר בפרטות כיצר נתגלו לו רוחות אלו בצורת צדיקים וכיצד חשף את מהותם האמיתית. ומה שמספר ר' אליהו בסוף לשונו על, המתעסקים בענין המשיח, כולו נמצא בסיפור ההוא של קאדרונו האומר: "גלו לי ולתלמידי [בקושטא] מטטרון ואליהו ומלאכין ונביאים עד אין מספר, כולם בשמחה גדולה נשבעים בשם המפורש שבלי שום ספק יתקיים [רבר הנאולה בשנת תמ"ב] כי כן שמעו מפי הגבורה ובשם השם הגדול... אומרים כה אמר ה' אלהי ישראל עשו כך וקבל". גם קאדרונו נחרקו מאד מהלך דוח אנטינומיסטי קובע בכמה מקומות שאין לקבל, גלויים⁵⁵ שיש בהם משום שגוי קטן בתורת משה ובחקנות החכמים, ורואה בזה אבן בוחן לדוחות אמת ורוחות שקר. בקיצור: כל תורתו של ר"א הכהן כענין גילויי המיידים והרוחות אינה מתנגדת להנחה שהוא תלמידו של קאדרונו הנזכר בס' מריבת קודש ובדברי קאדרונו עצמו, אלא מאשרת אותה. היתוס האדיש לגבי שאלת משיחתו של שבתי צבי שקאדרונו מלה בכמה מדרושו וביתור באגרותיו אל ר' שמואל די פאס, מסביר לנו גם את התמיהה הזאת בכתבי הדרשן מאזמיד.

⁵⁰ עיין ב, ציון שנה ו' (תש"א), עמ' 16 ומה שכתבתי שם בהערה 5.

⁵¹ שם, עמ' 16-15, ועיין שם הערה על מקור השקפה זו בדברי ר' משה מברגוש במאה ה"ג. השוה גם התיאורים המקבילים (אך קצרים בהרבה) של רוחות השקר והקליפה הגל ברדוש, אני המכונה של קאדרונו שנתפרסם ע"י ברנהיימר ברבעון JQR, 1927, עמ' 125-126 וכאנרת אל ר' שמואל די פאס בליורנו שנפרסם ב, בית המדרש של אייזיק הירש וייס (תרכ"ח), עמ' 65.

תע

שלום

[כ]

היו מתלמידיו של קאדרונו שפקפקו במשיחותיו של ש"ץ והוא כותב להם שלא יטריחו את עצמם בפרשה זו, כי ממילא יתגלה האמת. הוא עצמו קיבל, כמובן, את משיחותו של ש"ץ, אבל גם בספריו הרבים אפשר לקרוא רדשות רבות על הנאולה בלשון עתיד, ממש כבספרי הדרשן מאיזמיר.

אני מסכם: סבורני שהגיתוח הקודם הוכיח שאין ר' אליהו הכהן יכול להחשב בין מתנגרי השבתאות, ואדרבה יש לחשוב אותו כקרוב לשבתאים המתונים (ביחסם למסורת היהודית) ומושפע מהם. הוא קיבל מהם הנחות שבתאיות בהחלט בשאלת גורלו המר של המשיח. הוא היה במשך זמקמה מקורב לאברהם קאדרונו וכמוהו הסתייג מן הגילויים הקיצוניים של השבתאות בדרו. אם הוא עצמו החליט בראש התעורה על החזיונות באיזמיר – ודבר זה קרוב לוודאי, לפי כל האמור כאן, ואין כל נימוק הפוסל הנחה זו – הרי החזיק באמונה במשיחותו של שבתי צבי, סמוך לשנת 1680. הוא מאמין בגלוייו של הנביא השבתאי רניאל בונפוס ומוכיח אותו בספריו, אם כי בעקיפין ומבלי לקרוא בשמו. דמותו של ר' אליהו כשבתאי חסיד רומה מכמה בחינות לרמותו של הדרשן תגדול בדרו, ר' בנימין כהן ברג'יו. ואם באולי התרחק בסוף ימיו מן השבתאות, הרי לא פסל את הרעות שהביע בהשפעתה בככה מספריו, ואין להפוך אותו לרודף השבתאים, רבר שאין עליו כל הוכחה שהיא.